

УДК 821.161.3-311.8-4

Г.Ю. Новік

*магістр філал. навук, малодшы навуковы супрацоўнік
Інстытута літаратуразнаўства імя Янкі Купалы
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі
e-mail: thenameofpear@gmail.com*

САЦЫЯЛАГІЧНЫ ТЫП АСОБЫ АПАВЯДАЛЬНІКА ЯК КРЫТЭРЫЙ ДЫФЕРЭНЦЫЯЦЫІ СУЧАСНАГА БЕЛАРУСКАГА ТРАВЕЛОГУ

Артыкул прысвечаны выяўленню асноўных жанравых адметнасцей травелога. На падставе сацыялагічных канцэпцый навукоўцаў Захаду зроблена спроба класіфікацыі беларускіх травелогаў на 8 разнавіднасцей у залежнасці ад тыпу аўтарскай інтэнцыі. На прыкладзе беларускай прозы пачатку XXI ст. («Камяні тых сядзібаў» К. Цвіркі, «Настальгія» С. Абрамейкі, «Сшыткі» А. Глобуса і «Рома едзе» Р. Свечнікава) акрэслены наступныя рысы падарожных нататак: сумяшчэнне жанравых рысаў нон-фікшн, публіцыстыкі і навуковых даследаванняў; пазіцыянаванне маршрута руху ў якасці стрыжня выказвання; адсутнасць сюжэтнай лініі; эвалюцыя аўтарскай эмпірыі на працягу твора; дыскрэтнасць тэмпаральна-прасторавай арганізацыі, а таксама наяўнасць разнастайных сэнсавых апазіцый.

Уводзіны

Травелог з'яўляецца адным з самых распаўсюджаных жанраў дакументалістыкі, ці нон-фікшн. Існуючы як вынік інтэрферэнцыі геаграфічнага, палітычнага, гістарычнага, этналагічнага дыскурсаў, ён ад самага пачатку выконваў шэраг прагматычных функцый – ад дыдактыкі да вывучэння новых гандлёвых шляхоў. На сучасным этапе колькасць функцый значна павялічылася, гэтаксама як і мадыфікаваўся набор жанравых якасцей. Акрамя рыс, іманентна ўласцівых дакументальнай літаратуры (наданне дакументам і фактам якасцяў мастацкіх вобразаў, прызнанне каштоўнасці ўсіх фактаў, творчая самарэалізацыя аўтара праз кампазіцыйнае вырашэнне твора, наяўнасць незалежных ведаў чытача пра аб'ект расповеду, замена ў асобных творах праўдзівасці праўдападобнасцю і інш.), падарожныя нататкі рэалізуюць і ўласныя. Іх высвятленне з'яўляецца неабходнай умовай пры даследаванні айчыннай літаратуры нон-фікшн, паколькі дазваляе акрэсліць яе спецыфіку, генезіс і далейшыя шляхі развіцця.

Мэта артыкула – выявіць асноўныя жанраўтваральныя рысы травелога. У адпаведнасці з мэтай ставяцца наступныя задачы: вызначыць рэlevantную сэнсавую напоўненасць паняцця «травелог» і вылучыць яго ключавыя адметнасці, акрэсліць разнавіднасці травелогаў, дзякуючы звароту да сацыялагічных канцэпцый паказаць спецыфіку сучасных беларускіх травелогаў. У якасці метадаў даследавання былі выбраны параўнальны і структурна-аналітычны аналіз, а таксама выкарыстаныя элементы нараталагічнага аналізу.

Травелог (ад англ. «travelogue», дзе «travel» – «вандраваць», «logue» – ад старажытнагрэчаскага «логас» – «слова, вучэнне») – падарожныя запісы, якія звычайна складаюцца са звестак пра фізічнае ці ментальнае перамяшчэнне аўтара (прычыны, акалічнасці, маршрут, прыгоды); этнаграфічныя, гістарычныя, геаграфічныя факты пра наведаную мясцовасць; а таксама рэфлексіі падчас вандравання. Жанравая гнуткасць абумовіла вялікую папулярнасць травелога і забяспечыла яму доўгую гісторыю існавання. Яна ж вызначыла шырокі спектр тэкстаў рознага стылю і зместу, якія разглядаюцца літаратуразнаўцамі ў якасці падарожных нататак: лісты, рэляцыі, дарожныя дзённікі,

Навуковы кіраўнік – Г.М. Кісліцына, доктар філалагічных навук Інстытута літаратуразнаўства імя Янкі Купалы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

успаміны, нарысы, эсэ, – а таксама этнаграфічныя рэпартажы, матэрыялы разведкі, турыстычныя даведнікі і нават фантастычныя падарожжы.

Галоўнай жанраўтваральнай прыкметай травелога з’яўляецца апісанне вандроўкі. Як сведчыць С. Гаранін у рабоце «Шляхамі даўніх вандраванняў», усталяванне сувязі з «культурнымі зонамі, дзе цывілізацыя налічвала тысячы гадоў гісторыі, садзейнічала засваенню культурных дасягненняў іншых народаў, і гэта перш за ўсё спрыяла зменам на самой Радзіме, фарміруючы новыя погляды, ідэалы і духоўныя каштоўнасці грамадства» [1, с. 5]. Амерыканскі даследчык Д. Кліффард пад вандроўкай мае на ўвазе «ўсеабдымны тэрмін, які ахоплівае дыяпазон больш ці менш валюнтарысцкіх практык пакідання “дому”, каб перайсці на якое “іншае” месца» [2, с. 66]. Маршрут руху ў падарожных нататках выступае як структураўтваральны элемент кампазіцыі, своеасаблівы стрыжань выказвання, сфарміраваны аб’ектыўнай рэчаіснасцю, на які паступова накладваюцца суб’ектыўныя развагі вандроўніка. Варта адзначыць, што такі спосаб размяшчэння матэрыялу ў тэксце паспяхова кампенсуе адсутнасць сюжэту.

Паводле тэорыі І. Жука, першапачаткова матыў шляху ў літаратуры выкарыстоўваўся для «нематэрыяльных» мэтаў, а менавіта для звязвання паміж сабой катэгорый быцця і нябыту: «першавобраз шляху не мог, што называецца, па азначэнні злучаць канкрэтыку рэаліў “матэрыяльнай культуры” і сацыяльнага “побыту”» [3, с. 159]. І толькі ў выніку шматвяковай эвалюцыі культурнага мыслення адбыліся трансфармацыі, дзякуючы якім шлях часткова страціў метафарычнасць і пачаў усведамляцца больш як фізічнае перамяшчэнне ў абсягу. Адзначым, аднак, што нельга сцвярджаць поўнае «абытаўленне» травелогаў. Падарожныя запісы апрача матэрыяльных, навучальных, забаўляльных мэтаў могуць пераследаваць і духоўныя. Напрыклад, пераасэнсаванне аўтарам свайго жыцця праз далучэнне да сакральных каштоўнасцей адбываецца ў сярэднявечных перагрынацях ці апісаннях сучасных пілігрымак.

Ажыццяўленне падарожжа заўсёды суправаджаецца набыццём вопыту. Эвалюцыя аўтарскай эмпірыі можа перадавацца ў тэксце імпліцытна – праз безрэфлектыўнае пералічэнне найбольш значнай новай інфармацыі, змену стылю пісьма ці лінгвістычнага афармлення. Другі спосаб адлюстравання падразумявае непрыхаваную дэкларацыю. У травелогу набыццё вопыту звычайна азначае перадачу яго чытачам, што зводзіць да мінімуму ролю аўтакамунікацыі, уласцівай, напрыклад, у высокай ступені форме дзённіка і споведзі.

Значная роля аўтарскай рэфлексіі і супастаўляльнага аналізу, зварот да актуальных праблем сучаснасці ў травелогу дазваляюць разглядаць падарожныя нататкі на мяжы нон-фікшн і публіцыстыкі, а зафіксаваныя этнаграфічныя, геаграфічныя, лінгвістычныя адметнасці наведанага рэгіёна надаюць травелогу рысы навуковага даследавання. Варта адзначыць, што апошнія складаюць дакументальны бок травелога, мастацкі ж утвараецца дзякуючы вандроўніку, ад асобы якога вядзецца расповед. Прычым роля аўтара не абмяжоўваецца адборам вартых апісання падзей, вызначэннем іх паслядоўнасці, ацэнкі, але стымулюе стварэнне разнастайных лірычных адступленняў, занатаванне пейзажу, выкарыстанне іншых сродкаў вобразнасці, характэрных для прыгожага пісьменства.

Як і форма дзённіка, травелог можа занатоўвацца з мінімальным часавым інтэрвалам пасля таго ці іншага здарэння. Адпаведна адсутнасць імпульсу ці зручных умоваў для напісання могуць трансфармаваць храналагічна паслядоўны выклад матэрыялу. Акрамя гэтага, катэгорыя часу ў падарожных нататках падпарадкаваная ўзмоцненай суб’ектыўнасці асобы, дзякуючы чаму здатная то пашырацца за кошт мэтанаратываў (лірычных адступленняў, даведкавых уставак, іншых твораў малога аб’ёму), то абрывацца, інвертавацца.

Пэўную кампазіцыйную прадказальнасць у травелогу забяспечваюць акрэсленыя межы – пачатак і завяршэнне вандроўкі, якія звычайна належаць аднаму і таму ж прас-тараваму плану. Аднак гэта не гарантуе аднароднасці апавядання, паколькі такія межы могуць вызначацца фармальна ці ўмоўна, а фінал можа быць адкрытым і прадугледж-ваць завяршэнне тэксту ў нявызначанай будучыні.

У некаторай ступені хранатоп травелога падобны да хранатопу дарогі, які, паво-ле тэорыі М. Бахціна, «валодае больш шырокім аб'ёмам, але накалькі меншай эмацыя-нальна-каштоўнаскай інтэнсіўнасцю, чым хранатоп сустрэчы» [4, с. 392]. Даследчык адзначае, што вобраз дарогі найбольш рэlevantны пры адлюстраванні падзей, якія кіру-юцца выпадковасцю. Як у мастацкай літаратуры, дзе такі хранатоп абумоўлівае сустрэ-чу персанажаў, чые шляхі гіпатэтычна не маглі перасекчыся ў рэальным жыцці, так і ў травелогу ён выконвае аналагічныя функцыі, адаптуючы для чытацкага ўспрыяцця неверагодныя на першы погляд падзеі і прыгоды.

Аднак у падарожных нататках тэмпаральна-абсягавая арганізацыя аповеду ха-рактарызуецца большай дыскрэтнасцю за кошт прысутнасці ў творы разнастайных апа-зіцый, балансаванне між якімі выконвае сюжэтаўтваральную ролю (як і рух па пэўным маршруце). Супрацьстаянне можа адбывацца паміж вандроўнікам і навакольным све-там, унутраным і знешнім бакамі жыцця, мінулым і цяперашнім, горадам і прыродай. Найбольш істотная апазіцыя выяўлена, словамі Л. Юрэвіча, «героямі Я і не-Я». Як слухна адзначае даследчык, дзякуючы такой супярэчнасці ў травелогах перамя-шчэнне ажыццяўляецца не толькі на фізічным, але і на метафарычным узроўні, паколь-кі адбываецца «рух ад аднаго геаграфічнага месца да другога або ад адной культуры да іншай – інакшай» [5, с. 5]. Супрацьстаянне светапоглядных, культурных, духоўных каштоўнасцяў падарожніка і насельнікаў наведанага ім рэгіёну, наяўнасць моўнага бар'еру даюць падставу для ўвасаблення аўтарам у травелогу імпліцытных катэгорый «свой» і «чужы», якія звычайна абумоўліваюцца абставінамі часу і месца, дамінантнай сістэмай каштоўнасцей і кантактамі паміж імі.

Замежныя даследчыкі падарожжаў і падарожнай літаратуры акцэнтуюць павы-шаную ўвагу на асобе аўтара травелога, яго прыярытэтах, матывацыі і асабліва мэтах вандроўкі. Разнастайнасць апошніх абумовіла ўзнікненне сацыялагічных канцэпцый. Так, ізраільскі сацыёлаг Э. Коўэн сцвярджае, што «любое вандраванне па-за межамі звыкллага абсягу прадугледжвае, што ёсць пэўны вопыт, дасяжны “там”... і які робіць жыццё вартым» [6, с. 93]. У залежнасці ад мэт вандроўкі: баўленне часу, уцёкі ад што-дзённай рутыны, пошук страчаных сэнсаў, пілігрымства – навукоўца вылучае пяць ты-паў падарожнікаў: «рэкрэацыйны», «шукальнік зменаў», «шукальнік вопыту», «экспе-рыментатар» і «экзистэнцыяніст» адпаведна. Такая канцэпцыя аказалася даволі жыцця-стойкай і неўзабаве атрымала развіццё ў кнігах французскага семіётыка Ц. Годарава «On Human Diversity. Nationalism, Racism and Exocism in French Thought» (1993) і бры-танскага сацыёлага З. Баўмана «Ponowoczesne wzory osobowe» (1993). Паколькі існа-ванне ўніверсальнай тыпалогіі падарожніка для літаратур усіх краін падаецца малаве-рагодным, таму для травелогаў беларускай літаратуры прапануем уласную.

Як мы мяркуем, першым такім тыпам у гісторыі падарожных нататак на нашых землях з'яўляецца **паломнік**, прадстаўлены ў XII ст. у «Жыцці Ефрасінні Полацкай», а ў XVI–XVII ст. у творах «Перагрынацыя» (1582) М.К. Радзівіла, «Апалогія перагры-нацыі» (1628) М. Сматрыцкага і «Дыярыуш» (1646) А. Філіповіча. Рэлігійныя мэты ў пералічаных тэкстах відавочна саступаюць месца філасофскім, культурніцкім і ідэа-лагічным, адпаведна пратаганіст выяўлены як асоба сацыяльна актыўная і значная.

Другі тып – **этнограф** – з'явіўся ў сярэдзіне XIX ст. Першапачаткова мэты заці-каўленасці аўтараў гісторыяй роднага краю насілі выключна навуковы характар («Ван-дроўкі па маіх былых ваколіцах» (1853) У. Сыракомлі, «Путешествие по Полесью и бе-

лорусскому краю» (1858) П. Шпілеўскага). Аднак на пачатку XIX ст. адбылася аберацыя ў бок апісання паўсядзённага побыту насельніцтва з розных мясцін беларускай зямлі ці параўнання з побытам іншых народаў. Сведчаннем таму – «З дарогі» (1908) Цёткі, «Лісты з дарогі» (1910) Ядвігіна Ш., «Дзесяць дзён падарожжа па Беларусі» (1925) З. Бядулі, «Падарожжа на новую зямлю» (1928) М. Зарэцкага. Краязнаўча-патрыятычны пафас уласцівы і асобным творам другой паловы XX ст., такім як «Паэма дарог» (1961) А. Клышкі і Я. Сіпакова, «Зямля маіх продкаў» (1963) Б. Сачанкі і «Званы ў прадонні азёр» (1969) У. Караткевіча.

Наступную разнавіднасць вандроўніка можна пазначыць як *грамадскага дзеяча*, паколькі такія нататкі ўяўляюць сабой не проста травелог, але апісанне вандроўкі, здзейсненай у прафесійных мэтах. «Уражанні ад паездкі ў Беларускую Радавую Сацыялістычную рэспубліку» (1927) В. Ластоўскага або «Відагоршчы» (1930) С. Знаёмага асвятляюць моманты Акадэмічнай канферэнцыі Інбелкульты ў Мінску і пахода Чырвонай арміі з мэтай калектывізацыі адпаведна, дазваляючы чытачу зірнуць на гэтыя падзеі вачыма ўдзельніка.

Чацвёрты тып увасабляе *турыста* – шукальніка вопыту і з'яўляецца найбольш распаўсюджаным сярод беларускай падарожнай нарысістыкі. Пошукі новых сэнсаў у такіх нарысах адбываюцца дзякуючы знаёмству аўтара з замежнай краінай, з іншым укладам жыцця, які не ўяўляецца неабходным для пераймання, аднак выклікае пэўнае здзіўленне і жаданне падзяліцца ўражаннямі з чытачом. Сюды можна аднесці «Польскі дзённік» (1955) Я. Брыля, «Ад Дуная да Ядрана» (1956) П. Панчанкі, «Тыдзень на Украіне» (1957) Я. Скрыгана, «На тым баку планеты» (1960) і «Душа – не падарожніца» (1962) Я. Брыля, «За акіянам» (1980) М. Лынькова, «Лісты з Амерыкі» (1980) А. Кудраўца, «Палын і васілёк» (1984), «Сум па Бранкавіцкім коле» і «Ліёнскі тыдзень» (1990–1993) С. Законнікава, «Рымскі дзённік» (1987) А. Мальдзіса, «Дзесяць дзён другога адкрыцця» (1988) В. Зуёнка і інш.

На мяжы XX–XXI ст. узніклі апошнія чатыры тыпы, адметныя пісьменніцкімі эксперыментамі з формай і зместам. Да катэгорыі *вандроўніка-філосафа* мы адносім героя падарожных нататак А. Глобуса «Сшыткі» (2004). Такі тыпаж выкарыстоўвае ў якасці імпульса для сваіх разважанняў толькі асобныя заўважаныя рэчы ці з'явы, не звяртаючыся да стварэння цэласнага вобраза наведанай краіны. Пры гэтым не адбываецца параўнання між сабой вобразаў з розных мясцін, гэтаксама як і супастаўлення іх з заўважанымі на радзіме.

Літаратурацэнтрны тып уяўляе сабой падарожніка, маршрут перамяшчэння якога ахоплівае мясціны, звязаныя з жыццёвым і творчым шляхам пэўнага пісьменніка або яго персанажаў. Яскравы прыклад такіх вандроўных запісаў – «Камяні тых сядзібаў» (2004) К. Цвіркі, дзе аўтар падарожнічае па слядах А. Міцкевіча, Я. Чачота, Т. Зана, Я. Баршчэўскага, У. Сыракомлі. Разам з тым азначаны тып спалучае ў сабе рысы *паломніка* і *этнографа*.

Сёму разнавіднасць акрэслім як *алегарыста*, які выкарыстоўвае набыты падчас вандроўкі па замежжы вопыт з мэтай расповеду пра сваю родную краіну. Напрыклад, у «Настальгіі» (2014) С. Абламейкі аўтар праводзіць пэўныя паралелі між краінай свайго пражывання і Беларуссю. Выяўленая розніца падштурхоўвае пісьменніка да глыбейшага даследавання і адпаведна звароту да гісторыі.

Апошні тып вандроўніка – *вандроўнік сінтэтычнага тыпу*, паколькі спектр мэтаў даволі разнастайны. Тут аўтар не толькі спрабуе ўцячы ад рутыны, вынайсці новыя сэнсы, цікава бавіць час, але і ажыццяўляе падарожжа ўглыб сябе, адштурхоўваючыся ад праяваў чужых культур. Найбольш ярка такі тып выявіўся ў «Рома едзе. Кніга 1» (2014) і «Рома едзе. Кніга 2» (2015) Р. Свечнікава.

Літаратурацэнтрычныя падарожныя нататкі «Камяні тых сядзібаў» (2004) Кастуся Цвіркі вытрыманы ў форме традыцыйных нарысаў, дзякуючы чаму адсутнічае адзіны востры канфлікт, дамінантнае становішча займаюць апісанні, а матывы падарожжа шчыльна пераплеценныя з публіцыстычнымі і навуковымі элементамі. Вандроўкі, здзейсненыя па маршрутах, звязаных з жыццёвым і творчым шляхам А. Міцкевіча, Я. Чачота, Т. Зана, Я. Баршчэўскага, Ф. Багушэвіча і іншых творцаў, адлюстроўваюць сінтэз прагматычнага падыходу аўтара (даследчыцкую зацікаўленасць) з духоўна-эстэтычным (ажыццяўленнем падарожжа як даніны памяці). Дакументальную аснову твора складаюць факты, прапушчаныя праз свядомасць пісьменніка. Пры гэтым нават запазычаная з гістарычных і літаратуразнаўчых крыніц інфармацыя становіцца абсягам для адвольнага пераказу і гіпатэтычных меркаванняў. Напрыклад: «Філія Таварыства філарэтаў, відаць па ўсім, была створана і дзесьці паблізу Туганавіч, хутчэй за ўсё ў мястэчку Цырын. Пра гэта ж тут, як-ніяк, было каму паклапаціцца: у Туганавічах падоўгу гасцявалі, прынамсі, чатыры філаматы, ды не простыя філаматы, а самыя завадатары згуртавання – Тамаш Зан, Адам Міцкевіч, Ян Чачот і Ігнат Дамейка, стрыечны брат Марылі Верашчакі» [7, с. 56].

Аповед у творы рэалізаваны з пункту гледжання наратара, які кажа больш за любога з персанажаў. Адпаведна былі зведзеныя да мінімуму выпадковасць у разгортванні падзей, а таксама сэнсавыя апазіцыі. Апошнія, выяўленыя ў тэксце ў выглядзе дыхатаміі «раней» – «зараз», дазваляюць чытачу ацаніць хуткаплыннасць часу і зрабіць высновы наконт неабходнасці захавання гістарычнай спадчыны: «У Люцінцы ад былой сядзібы Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча засталіся толькі ўрослыя ў зямлю камяні падмурка на ўзвышэнні, да якога падступалі хаты невялікай вёсачкі. Мы хадзілі па колішнім селішчы пісьменніка, і мне ўявіўся ўтульны прасторны дом Марцінкевічаў, дзе кожны дзень гучалі галасы сямейнікаў, суседзяў і гасцей» [7, с. 92]. Камунікацыя з чытачом выражаная ў творы і экспліцытна – за кошт прыведзеных напрыканцы кнігі кірункаў для далейшых даследаванняў, якія гіпатэтычна можа здзейсніць рэцыпіент.

Кампазіцыйнае вырашэнне твора адметнае паралелізмам сюжэтаўтваральных узроўняў. Перамяшчэнне фізічнае спалучана з віртуальнай паглыбленасцю ў мінуўшчыну, дзякуючы чаму пашыраны і хранатоп твора, гэтаксама як і пры апісанні ментальных вандровак па замежжы: «Толькі ва ўяўленні я змагу падацца ўслед за паэтам у тыя гарады Еўропы, якія наведваюць або ў якіх жыў беларускі выгнаннік. Гэта – Гамбург, Берлін, Прага, Дрэздэн...» [7, с. 46]. Зварот аўтара да рэтардацыі надаў значнасць многім дэталю і дазволіў скампіляваць у межах твора вялікі аб'ём фактычнай інфармацыі. Разам з тым дзякуючы азначанаму прыёму было запаволенае развіццё дзеяння на ўсіх узроўнях, а ў кожным фрагменце-падарожжы галоўную ролю сталі адыгрываць два прагаганісты – тоесны наратару аўтар і пісьменнік, якому прысвечаная вандроўка.

Алегарычны тып вандроўніка рэалізаваны ў «Настальгіі» (2014) Сяргея Абламейкі. Калі ў «Камянях...» пункт гледжання апавядальніка суіснаваў з пунктамі гледжання іншых персанажаў, то ў «Настальгіі» наратар прэтэндуе на пазіцыю ўсёведаючага аўтара і з'яўляецца па-сутнасці адзіным галоўным прагаганістам. Пункт гледжання другасных герояў выражаны імпліцытна: «мне казалі», «у адным “путеводітеле” прачытаў», «некаторыя кажуць» і інш.

У параўнанні з нарысамі К. Цвіркі твор мае шырэйшы хранатоп (дзеянне ў травелогі разгортваецца ў Беларусі, Каталоніі, Рыме, Германіі, Турцыі, Амерыцы і інш.) і заснаваны на іншым тыпе апазіцыйных паняццяў. Калі ў «Камянях...» яны адбываліся ў межах дыхатаміі «сучаснае – мінуўшчына», то ў «Настальгіі» на першым плане супрацьпастаўленне «свой – чужы», выяўленае экспліцытна – праз параўнанне рэалій сваёй радзімы і наведаных краін. Напрыклад, «Хрушчы ў Каталоніі мажнейшыя за беларускіх» [8, с. 193], ці «У вашай сям'і латкес таксама любілі і гатавалі па нядзелях

на сняданак. Бацька ўставаў параней, абіраў бульбу, грэў патэльнію... Латкес у перакладзе на беларускую – дранікі» [8, с. 233].

У першым раздзеле кнігі («Сваё») вобраз Беларусі ўзнік дзякуючы менавіта такім параўнанням, што абумоўлена спецыфікай самаідэнтыфікацыі аўтара: «У Празе вы чужы, а прыехаўшы ў Беларусь, адчуваеце, што і тут – ужо не свой. Вы – паміж» [8, с. 85]. Стан пэўнай адчужанасці пісьменніка паўплываў на яго крытычны погляд не толькі на замежжа, але і на радзіму. Адзначаючы знікненне звыклых назваў, урбаністычную эклектыку сучаснай Беларусі, С. Абламейка разам з тым занатаваў для нашчадкаў вобраз Беларусі ў мінулым (раздзел «Камяні»). Можна сцвярджаць, што рух у першым раздзеле здзейснены не столькі ў гарызантальнай плоскасці (ці паралельнай, як у «Камянях...»). Гэта рух убок, алегарычныя пошукі асобы, што дазволілі ёй сцвердзіць самаідэнтычнасць і перайсці ад адчування сябе ў стане «паміж» да ўсведамлення сябе як беларуса.

Перанос у фокус увагі не перамышчэння, але ментальных пошукаў адбываецца і ў творы «Сшыткі» (2003) Адама Глобуса. Апавядальніквыяўлены тут як асоба філасофскага складу, чые запісы перанасычаныя выпадковымі вобразамі, уражаннямі, здарэннямі, зафіксаванымі ў адвольным парадку. Нешматлікія фактаграфічныя звесткі ў тэксце выконваюць ролю імпульса для далейшых аўтарскіх развагаў: «У Рыме і цяпер жыве найвялікшы з усіх жывых – Папа Рымскі Ян Павел II. І ты... зірнеш на зачыненыя вокны ягонага канцылярыі. А раптам... Не. Дзіва не адбылося. Папа не вызірнуў з акна. Так лепш, хай працуе» [9, с. 159]. Падобная мастацкая адаптацыя, з аднаго боку, зніжае ўзровень фактычнай інфарматыўнасці, з другога – адкрывае нетурыстычны, побытавы бок жыцця насельніцтва той ці іншай краіны. Большасць фрагментаў не звязаная паміж сабой прычыннай і тэмпаральнай сувязямі, таму паслядоўнасць пры іх прачытанні з'яўляецца факультатыўнай. Так, «Мірныя крымскія замалёўкі 93-га года» складаюцца з частак «Крымскі колер», «Крымскія сцягі», «Медузы», «Чорныя дахі, шэрыя груды», «Жук-алень» і інш., кожная з якіх мае ўласны сюжэт і хранатоп, характарызуецца закончанасцю думкі і можа выступаць у ролі аўтаномнай мініяцюры.

Непрыяцце тых ці іншых мясцін абумовіла прысутнасць у творы апазіцыі «свой – чужы», якая мае тое ж значэнне, што і ў травелогу С. Абламейкі. Аўтар стварыў агульны вобраз чужых краін праз прызму свайго светаадчування як беларуса: «Але шэры колер палатна выглядаў вельмі па-вясковаму, па-беларуску» [9, с. 214], «Беларусы – індывідуалісты: мой кут, мая хата, мой надзел, мая сям'я, мае дзяды... Вось я ў Варшаве, над якой устаў маладзенькі месяц. Са сваім месяцам у чужым горадзе спакойней» [9, с. 273]. Аднак калі ў «Настальгіі» доўгая адсутнасць аўтара на радзіме вымушае яго да працяглых пераасэнсаванняў, то ў «Сшытках» светапогляд апавядальніка цэласны ад пачатку нарацыі і нязменны на яе працягу.

Нагадаем, што традыцыйныя жанравыя рысы травелога ўключаюць у сябе і эвалюцыю светапогляду вандроўніка, якая адбываецца на працягу падарожжа. Мы вызначылі, што ў «Камянях тых сядзібаў» ролю атрыманага пісьменнікам вопыту адыграла новая інфармацыя, у «Настальгіі» – карэктыроўка самаідэнтыфікацыі, у «Сшытках» – эстэтычныя ўражання. Ва ўсіх згаданых выпадках вопыт пазначаны імпліцытна і амаль не вылучаны з кантэксту.

Іначай адбываецца ў падарожных запісах сінтэтычнага тыпу «Рома едзе. Кніга 1» (2014) і «Рома едзе. Кніга 2» (2015) Рамана Свечнікава. Тут маральна-этычныя падсумаванні нясуць значную сэнсавую нагрузку, паколькі ілюструюць індывідуальны шлях асобы да агульнавядомых ісцінаў. Пераасэнсаванне каштоўнасцяў адбываецца на працягу фактычна ўсёй вандроўкі і абумоўлена шэрагам фактараў ад згрызотаў сумлення («Здараецца, мяне свідруюць думкі пра тое, што менавіта мяне варта называць спажыўцом у самым дрэнным сэнсе гэтага слова – я спажываю не тавар, але добрае стаў-

ленне людзей, і часта ў аднабаковым парадку» [10, с. 254]) да падагульнення вопыту, вынесенага з асобных жыццёвых сітуацый («Але ўнутры я смяюся, бо ведаю: сіла ў праўдзе, а яшчэ ў веры, рашучасці і маладосці» [10, с. 134]). Аўтар у адрозненне ад суайчыннікаў-папярэднікаў, акрэсліў межы вандроўкі, сфармуляваўшы на пачатку прычыны падарожжа і пазначыўшы акалічнасці акліматывацыі на радзіме па вяртанні. Дзякуючы гэтаму, у чытача ёсць магчымасць супаставіць першапачатковыя чаканні аўтара з атрыманым вынікам.

Кнігам Р. Свечнікава ўласцівы вялікі дынамізм аповеду, паколькі пад занатаванне трапілі толькі ключавыя уражанні, а паміж падзеямі і іх занатаваннем утварылася адносна невялікая часавая адлегласць. Дзеля глыбейшага пагружэння чытача ў свет вандроўкі аўтар перыядычна пазначаў умовы, у якіх ствараліся запісы: «Гэтыя радкі я пішу, седзячы на сапраўднай палубе ў сонечным моры. Побач ганяюць дэльфіны, і я папіваю тархун грузінскага разліву» [10, с. 17]. Падобныя прыёмы былі выкарыстаныя яшчэ Д. Керуакам у рамане «На дарозе» – яскравым узору падарожных запісаў амерыканскай літаратуры.

Прасторава-часовае вырашэнне тэкста ўскладненае за кошт разнастайных сэнсавых апазіцый. Класічнае супрацьстаянне «свой – чужы» на працягу твора ў асобных выпадках элімінуецца за кошт пошуку аўтарам падабенстваў чужых рэалій са сваёй радзімай: «Аказваецца, ва Уладзікаўказе збіраюць фары ды іншую электроніку для беларускіх трактароў. Радзіма – яна паўсюль!» [10, с. 17], ці «На першым паверсе будынка месціцца магазін хэндмэйд-тавараў – вельмі нагадвае мінскую галерэю “Ў”» [10, с. 72]. Аднак гэтая ж дыхатамія актуалізуецца пры вяртанні героя з падарожжа, паколькі за час працяглай адсутнасці дома адбылося пэўнае адчужэнне. У гэтым выпадку праекцыя «чужых» накладваецца ўжо на вобразы суайчыннікаў, дэзарыентуючы аўтара: «Першае, што выклікае ў нас сур’ёзны дысананс, – гэта татальнае разуменне наваколля: гаворкі мінакоў, арганізацыі руху, усіх надпісаў і шыльдаў. Але яшчэ больш палохае тое, што нашая гаворка становіцца зразумелай людзям навокал... І я, разгублены, не знаходжу сабе месца ў горадзе, дзе пакуль што адчуваю сябе замежнікам» [10, с. 260].

Не менш значнай з’яўляецца апазіцыя «шлях – прыпынак». Калі ў папярэдніх беларускіх травелогах нарацыя разгортваецца непасрэдна падчас «прыпынку» – знаходжаньня аўтара ў пэўнай мясцовасці, горадзе, краіне, то ў падарожных нататках Р. Свечнікава дарога выступае ключавым кампанентам, і большасць здарэнняў, падзей і знаёмстваў звязаныя менавіта з ёй.

Дыхатамія «горад – ненаселеная мясцовасць» прасочваецца ў тэксце не так яскрава і актуальная перадусім пры апісанні падарожжа па краінах з вялікай тэрыторыяй, напрыклад, у гісторыі пра вандроўку на Алтай ці ў Манголію.

Заклучэнне

Жанр травелога ўяўляе сабой падарожныя запісы на мяжы нон-фікшн, публіцыстыкі і навуковых даследаванняў, у якіх адлюстравана фізічнае або ментальнае перамяшчэнне аўтара ў пэўным хранатопе. Маршрут руху ў такіх творах звычайна спрыяе эвалюцыі аўтарскай эмпірыі і кампенсуе сабой адсутнасць сюжэту. Кампазіцыйнае вырашэнне адметнае дыскрэтнасцю тэмапаральна-прасторавай арганізацыі за кошт сэнсавых апазіцый (дыхатаміі «свой – чужы», «вандроўнік – свет», «Я – не-Я» і інш.), а таксама межаў аповеду, ролю якіх адыгрываюць пачатак і канец вандроўкі.

Разгляд беларускіх падарожных нататак праз прызму сацыялагічных канцэпцый дазваляе дыферэнцыяваць іх у адпаведнасці з тыпам вандроўніка на восем тыпаў. Нарачыя адпаведна адбываецца з пункта гледжання паломніка («Перагрынацыя» М.К. Радзівіла, «Апалогія перагрынацыі» М. Смятрыцкага, «Дыярыуш» А. Філіповіча), этнограф («Вандроўкі па маіх былых ваколіцах» У. Сыракомлі, «Лісты з дарогі» Ядвігіна Ш.,

«Паэма дарог» А. Клышкі і Я. Сіпакова, «Зямля маіх продкаў» Б. Сачанкі і інш.), турыста («Польскі дзённік» Я. Брыля, «Ад Дуная да Ядрана» П. Панчанкі, «На тым баку планеты» Я. Брыля, «Лісты з Амерыкі» (1980) А. Кудраўца, «Палын і васілёк» С. Законнікава, «Рымскі дзённік» А. Мальдзіса і інш.), філосафа («Сшыткі» А. Глобуса), вандроўніка літаратурацэнтрычнага тыпу («Камяні тых сядзібаў» К. Цвіркі), алегарыста («Настальгія» С. Абламейкі) і сінтэтычнага тыпу («Рома едзе» Р. Свечнікава).

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Гаранін, С. Шляхамі даўніх вандраванняў : гіст.-тэарыт. нарыс развіцця бел. паломн. літ. XII–XVI стст. / С. Гаранін ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы, Беларус. рэсп. фонд фундам. даслед. – Мінск : Тэхналогія, 1999. – 201 с.
2. Clifford, J. Routes: travel and translation in the late twentieth century / J. Clifford. – Cambridge ; London : Harvard University Press, 1997. – 408 s.
3. Матыўная прастора беларускай літаратуры пачатку ХХ стагоддзя : манаграфія / І. В. Жук [і інш.] ; пад рэд. І. В. Жука. – Гродна : ГрДУ, 2009. – 255 с.
4. Бахтин, М. М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / М. М. Бахтин // Вопр. лит. и эстетики. – М. : Худож. лит., 1975. – С. 234–407.
5. Юрэвіч, Л. Жанры / Л. Юрэвіч. – Мінск : Кнігазбор, 2013. – 528 с.
6. Cohen, E. A Phenomenology of Tourist Experiences / E. Cohen // The Sociology of Tourism: Theoretical and Empirical Investigations. – Abingdon : Psychology Press, 1996. – P. 92–114.
7. Цвірка, К. Камяні тых сядзібаў. Шляхі паэтаў XIX ст. / К. Цвірка. – Мінск : Маст. літ., 2004. – 298 с.
8. Абламейка, С. Настальгія / С. Абламейка. – Мінск : Галіяфы, 2014. – 412 с.
9. Глобус, А. Сшыткі / А. Глобус. – Мінск : Харвест, 2003. – 480 с.
10. Свечнікаў, Р. Рома едзе / Р. Свечнікаў. – Вільня [Вільнюс] : Логвінаў, 2014. – 269 с.

Рукапіс паступіў у рэдакцыю 19.02.2018

Novik H.Yu. Sociological Type of Personality of the Narrator as a Criterion of Differentiation of Modern Belarusian Travelogue

The article is devoted to the identification of the main genre features of the Travelogue. Due to the appeal to sociological concepts of Western scientists, an attempt was made to classify Belarusian travelogues into 8 varieties, depending on the type of author's intention. On the example of the Belarusian prose of the beginning of the XXI century («Stones of those estates» K. Tsvirko, «Nostalgia» S. Ablameyko, «Notebooks» A Globus and «Roma is going» R. Svechnikau) the following features of road notes are outlined. Among them: combining genre features of non-fiction, journalism and scientific research; positioning the route of movement as a core of the utterance; no storyline; the evolution of authorial empirics throughout literary work; discreteness of the temporal-spatial organization, as well as the presence of a variety of semantic oppositions.